

EGY LÍRIKUS NAPLÓJÁBÓL*

Mielőtt fölolvásásomba kezdenék, engedjék meg, hogy őszinte köszönetet mondjak a megtisztelő meghívásért, mely egyszerre tölt el boldogsággal, s ugyanakkor zavarba ejt. Költő vagyok, egyszerűen-költő, s ez bizony igen nehézé teszi föladatomat egy olyan tudós társaság színe előtt, mint amilyen az önöké. Hogy részemről ez nem pusztán udvariassági formula, arról már címválasztásom is ékesen tanúskodik.

Egy lírikus naplójából — mit fed ez a cím? Nem titkolom: bizonytalanságot. Amit ugyanis felolvadni szándékozom, nem valódi naplójegyzet, ezzel mégse terhelném önöket, inkább csak egyszerűen műfaji meghatározás kívánna lenni. Amiről ugyanis aktuálisan szólni kívánok, tétovább, sokkalta tétovább életű bennem, nyersebb és szakadozottabb, semhogy megfelelhessen egy tanulmány követelményeinek. De nemhogy tanulmánynak, még esszének — vagyis megközelítésnek — se merném nevezni. Tehát leginkább egy napló műfaji lazaságára emlékeztet, ha mindjárt lényegre törekvő fölismeréseket tartalmazna is.

Persze, tudom, hogy ma a filozófia maga is egyre kevésbé a filozófusok magánügye. Nemrég olvastam *Maritain* híres könyvét *Isten ártatlanságáról*, melyben döntőbb gondolati szerepet juttat egyes lírikusoknak, mint nem egy filozófus iskolázott — s bizony nemegyszer iskolás — gondolatmenetének.

De mondhatnék más példát is. *Pierre Emmanuel* a közelmúltban hívott meg egy szűk körű találkozóra, melynek témája: a költői képzelet, mint gondolkodási forma, úgy ahogy azt már Baudelaire fölvetette.

Miről is szeretnék hát beszélni? Sietősen kimondva: a katolikus, pontosabban a valóságos irodalom néhány kérdéséről, tehát egy olyan problémaköréről, mely mélyen érint, s ami bizonytalansággal is foglalkoztatja. S hogyan? Lírikus módjára. Vagyis bizonyos szubjektivitással, ahol is a fölismerések kontrollját sokkalta inkább a költői gyakorlat, mintsem a szisztémára, az összefüggő egészre való törekvés determinálja. A költő, a legelvontabb is, menthetetlenül empirikus lény, elsődlegesen a kifejezés áldozata.

Ennyit bevezetésül; mentségemre és öngazolásomra. És most: in medias res. De mégse. Nehezemre esne megkerülnöm bizonyos fölismeréseim történeti sorrendjét.

A modern színházzal kezdeném, a mai színház alapvető nehézségével, úgy, ahogy azt ma látom, bajainak és eredményeinek összefüggésében. Nemrég vált kínosan nyilvánvalóvá, hogy a polgári dráma, vagyis a valóság látszatának mimikri-szerű követezése a színpadon, megbukott. Egy hosszú sor végén, utoljára még elszórakoztatott bennünket, hogy amit látunk, szakasztott olyan, mint az életben. De ma ez nemhogy kevés lett, egyszerűen semmit se ad. A mimikri-színház előadása valójában se a színpadon nem történik meg, se azt nem idézi fel, amit szóról szóra, gesztusról gesztusra leutánoz. A néző az összehasonlítgatás kétes művelete közben pillanatra se érzi a történés *hic et nunc* súlyát. Olyan lett tegnaptól mára ez a mimikri-színház, mint a jelzők és hasonlatok végtelen lapálya, mint az olyan mondatok hosszú sora, mikben minden van, jelző, főnév, névelő, attributum, — csupán az állítmány hiányzik, mely az egész látványt a színpadra szegezze, a *megtörtént és bevégeztetett* hajdani — s egyedül drámái — erejével.

A mimikri-színház elvesztette jelenlétét. Mindaz, ami a drámaírásban Pirandellótól Beckettig történt, semmi egyéb, mint harc ezért az elvesztett jelenlétért. S ez a harc bizony nem egyszerű. Nehéznek bizonyult, mi több, abszurdnak.

Először: a régi színház filozófiáját, problematikáját igyekeztek a legkülönb szerzők aktualizálni. Az óhajtott jelenlét azonban csak nem született meg. Pontosabban, félig-meddig tért csak vissza. A díszletek többnyire továbbra is díszletek maradtak,

* Elhangzott a Szent István Társulat évi közgyűlésén.

s a néző időnként kínosan kihallotta az eseményből és a szövegből a deszkák — a színpadi deszkák — recsenését. Sorrendben az utolsó, de talán leginkább a lényegbe vágó felelet e válságra *Samuel Becketté* volt, az abszurd drámáé az abszurdnak tűnő válságra. Ma már azonban, minden kiválósága ellenére, ennek a feleletnek is érezzük tragikus hiányait. Az abszurd dráma talán nem is akart mást, mint végre valójában ismét jelen lenni, megtörténni: méghozzá a játék helyén és a játék pillanatában.

De a léghiány ennél a kétségbeesett, abszurd vállalkozásnál is nyomban jelentkezett. Ha ugyanis a mimikri-dráma lassan-lassan a jelzők lapályára szorítkozott, s a pusztá horizontálisba halt bele, — az abszurd drámát a vertikális halál fenyegeti, alkalmatlan minden történésre, terjeszkedésre. A jelenlét pusztá tényén túl másodrendűvé porlad minden további mondandója. Míg a mimikri-dráma tolvajolni kényszerült állítmányait, az abszurd dráma jelzőit kénytelen összelopkodni. Úgy tűnik: mindkét vállalkozás, bár homlokegyenest ellenkező vállalkozás, ugyanattól a léghiánytól szenved. A két színház közt csupán annyi a különbség, hogy az egyik cinkelt kártyákkal játszik, míg a másik imponáló nyíltsággal rakja le megjátszhatatlan lapjait.

Mi hát a közös baj neve? A válasz könnyű. A vallásos közeg elvesztése.

A megoldás annál nehezebb. Egy dominikánus atya mai világunkról ejtett szavai jutnak eszembe: *A probléma nem Isten léte, hanem Isten jelenléte.*

A léghiány, ami a jelen színházát fojtogatja, pontosan ez: a szakrális közeg eltűnése. Szakrális, vallásos közegben ugyanis nincs szükségünk a *valóság* betű szerinti utánzására, de az abszurd drámák függetlenített színpadára se, hogy egy emberi eseményt földidezzünk és ugyanakkor tökéletesen *itt és most* éljünk át — a nézőtérén és a színpadon.

Úgy vélem, nem követek el blaszfémiát, ha ez esetben a szentmise cselekményére utalok. A szentmise liturgikus cselekménye — mely egyáltalán nem utáztat, hanem épp csöndjével és kimért csillagmozgásával idéz meg egy hajdani és halhatatlan, véres cselekményt — egyedül a hit közegében képes egyszerre megtörténni *hic et nunc* az oltáron, s ugyanakkor a keresztút egyszeri idejében. Ez a csoda egyedül a hit közegében lehetséges. Olyan megemlékezés, ami most történik, anélkül, hogy az egyszeri történést elbizonytalanítaná.

És ezután, a vallásos közegbe vetett hitem — adott esetben művészi hitem — egyértelmű megvallása után, engedjék meg, hogy egy szélesebb területre térjek át, a katolikus művészet problematikájára általában, kiindulópontul látszatra épp az ellenkező, a profán, vagy annak tűnő pólus felől közelítve közös gondunk felé. Csak látszat, hogy másról és másfelől beszélek. A színház válságáról, sőt, a szakrális közeg eltűnéséről szólva — talán észrevették — egyetlen szóval se érintettem a vallásos tematika kérdését. Meggyőződésem ugyanis, hogy a költészet vallásos értelmezésének másod-, vagy talán harmadrendű kérdése a tematika. A művészet vallásos gyökere, alapja ennél sokkalta mélyebb fogantatású. A művészet a létnek autonóm tartománya, akár a matematika. Élni lehet vele, de visszaélni nem. S bár hitem szerint minden művészet alapvetően vallásos fogantatású, ezt csak akkor ismerhetjük fel eredendő tisztaságában, ha saját természetét sértetlenül tisztelőben tartva közelítjük meg pótolhatatlan lényegét és szerepét.

Vallásos, keresztény terminológiával szólva: bűnbeesésünkkel az ember értelme elhomályosult és akarata rosszra hajló lett. De nemcsak ez történt. A teremtés, az ember inkarnálódása is megcsorbult, megtorpant. Jézus nemcsak a megtestesült Isten, hanem Ádám óta az első tökéletesen megtestesült ember is közöttünk. A mi megtestesülésünkbe azóta — amit korunkban a túldoldalról oly meggyőzően demonstrált *Sartre* — beszivárog a nihil, a semmi. A tökéletes megtestesülés helyett azóta a testiességre hajlunk, s a világ ránk eső anyagi súlyának vállalása helyett az anyagiasság tehermentesítő, légüresebb terébe menekszünk. Nos, ha a művészet alapvetően vallásos szerepét kellene meghatároznom, semmi egyéb bizonyosat nem mernék mondani, mint azt, hogy a művészet a bűnbeeséssel megszakadt inkarnációs folyamat küzdelmes folytatására, korrekciójára, beteljesítésére tett kísérlet.

Sokat írtak a költői alkotás, közelebről a költői ihlet és a misztikus elragadtatás rokonságáról. Lényegében ugyanazt az utat járja mindkettő, csupán ugyanannak

a keskeny útnak ellenkező oldalán, s ellenkező irányában haladva. A teremtésben és a megtestesülésben alászálló Istenség útjának lefele szálló ága: a költészeté, s fölfelé szálló ága: a misztikáé. Ami persze nem zárja ki a költészet misztikus és a misztika költői lehetőségeit. Hiszen ezen az úton — mint Jákob lajtorjáján — végül is mindkét mozgás egy és ugyanaz, ahogyan az Istenszeretetet és a felebaráti szeretetet is egy.

De minket az a vitathatatlan, eleve vallásos elem érdekelne most, ami nélkül semmiféle művészet nincsen, s ezért szeretném mindenekfölött a művészetnek azt a szerepét hangsúlyozni, ami belőle nélkülözhetetlen, s amire egyetlen s legáltalább szavunk minden bizonnyal nem véletlenül az evangéliumból kölcsönzött megtestesülés. *Et incarnatus est* — e mondat igazság szerint minden valódi műalkotás zárómondata lehetne.

Ide világít különben *Eliot* híres distinkciója a kétféle művészi képzeletről. Szerinte az egyik, az alacsonyabb rendű, az úgynevezett kombinatív fantázia. A másik, a dolgokba, az egyszeri jelenségekbe szinte közvetlenül behatoló képzelet, amire nyugodtan alkalmazhatjuk a passzívan teremtő, sőt a co-kreatív megjelölést.

S utoljára, kiegészítésként, hadd térjek ki magára a költői gyakorlat folyamatára. Ez a tevékenység távolról se az *adott* világ, vagy a *szerezett* ismeretek valamiféle poetikussá műfordítása. Ellenkezőleg. Hasonlóan a teremtéshez, minden alkotás valamilyen képpel a semmiből ered, Isten teremtő alázatának a semmijéből. Ha konkrét élmény is a mozgatója, a költőnek, az írás első várakozásában és *mozdulatában* mindent, még élményét is el kell felednie.

Csak üresen várakozó lapra kerülhet valóságos szöveg. Csak az ilyen várakozás csendjében jelenhet meg az első, élményen túli, kreatív indíttatás. Ez sokszor egy szó, olykor egy kép megfelfejthetetlen és érthetetlen erejű ösztönzése, amiben azonban nem lehet nem bizakodnia, nem lehet nem hinnie a költőnek. A személyes *munka* egyedül ezután az *ingyenes indíttatás* után következhet.

A befejezés ilyenkor még tökéletesen ismeretlen. Mindenesetre ritka a zavartalan kifejtés. A munka folyamatában legtöbbször az indíttatás ingyenessége előszörre a kifejtés személyes kudarcával végződik. És csak ezután a bukás után — a kikerekedő műbe mintegy beleépítve az egyéni erőfeszítés kudarcát, egyszóval a halált (még pontosabban: az ember földi életének teljes görbét) — kaphatjuk meg a mű valódi befejezését, mely akár az indíttatás volt, hasonlóképpen ingyenes. Föltéve persze, hogy a vers nem artistikus vagy tudós műfordítás, hanem — hadd ismétljem meg — inkarnáció, megtestesülése valaminek, ami idáig ilyen evidenciával, ilyen erővel és zavartalan békességben, s ami ezzel egyenlő, ilyen szellemi fokon, legalábbis emberi tudatunk szférájában, tulajdonképpen nem létezett.

A színpaddal kezdtem, de most már a világgal folytatnám. Hiszen épp modern, szekularizált világunk érzi ugyanazt, s fokozódó érvénnyel, amit a modern színpad is, hogy ugyanakkor, amikor *már-már tökéletes immanenciát élvez*, nincs jelen. Jó-zsef Attila világhíányról beszélt, én már jelenléthiányról, mi már *jelenlét-szomj*ról panaszkodhatnánk.

S itt, ezen a ponton, tragikummal vegyes reménykedéssel kell tudomásul vennünk, hogy miközben a tematikus értelemben vett vallásos irodalom javarészt csatát vesztett, a látszatra profán irodalomnak legfőbb gondja — amennyiben valódi irodalom —, eredendően vallásos természetű. Vagyis: örökös kísérlet a bűnbeeséssel megzavart inkarnáció beteljesítésére.

Még egyszer summáznám, mire is gondolok. Időben, térben, a testiesség és az anyagiasság kísértései közepette élő ember, tulajdonképpen soha se valósul meg igazán koncentráltan. Szétszóródik a paradicsom utáni korszak földhözragadt talajtalanságában. Nos, a művészet mintha ennek az elvesztett megtestesülésnek lenne méterről méterre való visszahódítása. Egy igazi arckép mintha a megfestett arc isteni változata, Cézanne almái mintha a kerti almák isteni koncentrátumai, Van Gogh cipői mintha a művész valóságos bakancsainak beteljesítése volnának. Igen, nekem úgy tűnik, mintha a művészet a pusztá egzisztálásból a beteljesülő realitásba, világunk nihiltól föllazult parcelláiról a megtestesülés bizonyosságába kalauzolna.